

Сергій ТЕРЕПИЩІЙ

Ключові поняття: цінності, стандартизація вищої освіти

Актуалізація тенденції дослідження та практичного впровадження стандартизації вищої освіти України зумовлена, насамперед, процесами соціокультурної трансформації у напрям глобалізації, інформатизації та потребою створення єдиного європейського освітнього простору.

УДК 141.7:378.01

ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ СТАНДАРТИЗАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

© С. Терепищій. 2011

Виходячи з тези «знання – їжа душі», ще Сократ наголошував, що набагато більше ризику в придбанні знань ніж у придбанні продуктів харчування. Адже неякісна їжа шкодить тілу, а неякісні знання шкодять душі. Відтоді виробництво продуктів харчування жорстко стандартизовано з мотивів безпеки для здоров'я людини. Ці роздуми актуалізують значення аксіологічних та антропологічних орієнтирів за якими твориться стандарт вищої освіти – своєрідний «рецепт» якісної «їжі душі».

В постмодерністській філософії багатьма дослідниками розвивається ідея щодо «ціннісного переозброєння» (values rearmament) людини ХХІ століття, задля збільшення адаптаційних можливостей людської особистості відповідно до провідних тенденцій сучасної цивілізації – глобалізації та інформатизації. Феномен стандартизації вищої освіти постає через способи відтворення культури в наступних поколіннях визначаючи ціннісні орієнтири суспільства, які мають адекватно відповідати на виклики не лише сучасності, але й готувати людину до «футурошоку» (А. Тоффлер).

Т. Стичень розмірковуючи над питанням: «Що таке аксіологія?» доходить невтішного висновку: «Сучасний стан дискусії стосовно розуміння аксіології, цін-

ності і способу її пізнання не без підстав характеризується як стан тупика. Причина цього полягає... в занадто звуженій теорії реальності... те, що реальне, є або властивістю, яка підтверджується емпірично чи неемпірично, або взагалі нічим. Така передумова змушує відносити цінності або до емпіричних характеристик (натуралізм), або до неемпіричних (інтуїціонізм), або взагалі заперечувати реальність цінностей (емотивізм)» [17, 9-10].

Для України ці суперечності загострюються проблемою збереження духовної сутності освіти в умовах її масовості, адже без цього навіть навчання впродовж життя (life long learning) не стане запорукою прогресивного розвитку суспільства. «Традиційні цінності, – наголошує В. Андрущенко, – дедалі помітніше поступаються західним стандартам. Здавалося б, у цьому немає нічого загрозового. Насправді ж це не зовсім так» [2, 7].

Сучасний філософ Є. Андрос слушно окреслює проблему «кризи людської самоідентифікації» [20, 193–213], зокрема він пише: «Ця системна криза не може не позначатися на суспільному самопочуванні практично всіх соціальних, професійних і вікових груп населення; вона дістає свій вияв вельми значною зміною (а то й деструкцією) ціннісних орієнтацій, уподобань, мислительних стереотипів кожного» [20, 193].

Інший український філософ І. Аносов зазначає: «Освіта як результат може розглядатися в двох планах. Перший – образ того результату, який повинен бути отриманий конкретною освітньою системою, і фіксований у формі освітнього стандарту. Сучасні освітні стандарти охоплюють вимоги до рис людини, яка завершує певний курс навчання, до її знань і умінь. Очевидно, що зміст стандарту є потенційне уявлення соціокультурного досвіду, яке зберігається в ідеальній формі. Другий план існування результату освіти – це сама людина, яка пройшла навчання в певній системі» [4]. У цьому контексті завданням даної статті є концептуалізація ціннісних орієнтирів стандартизації вищої освіти України.

Л. Вітгенштейн слушно зауважує: «Апокаліптичне бачення світу є, власне, в тому, що всі речі не повторюються. Не так вже й незграбно, наприклад, думати, що наукове і технічне століття є початком кінця людства... Що це не так, зовсім не очевидно» [10, 463].

Змальована картина дає привід до філософських роздумів, яким же має бути стандарт освіти, які цінності має нести, на які ідеали має орієнтувати людину щоб забезпечити її гармонію із біосферою, техносферою, а ще більше із самою собою. «Позбудьмося ілюзій, – говорить Ганс-Георг Гадамер, – бюрократичні системи викладання і навчання все більше опановують нашу сферу, однак особистим завданням кожного залишається віднаходження власного простору свободи. Знайти свій простір свободи і навчитися в ньому рухатися – це завдання нашого людського життя взагалі» [11, 184].

Засадничою позицією для нас є те, що аксіологічні орієнтири стандартизації вищої освіти тісно пов'язані із аксіологією освіти загалом, але не можуть бути до неї зведені, адже поєднують у собі не лише ціннісне «навантаження» освіти, а й цінність власне стандарту/норми для творення суспільства як такого.

Заглиблюючись у аксіосферу стандарту освіти доречно нагадати слова В. Андрущенко, який наголошує: «Освіта є явищем поліфункціональним. Хоч би які основні риси (і функції) ми називали, кожна з них (як і їхня сукупність) не охопить освіту як цілісність у її сутнісному розумінні, якщо з цього поля випаде її (освіти) розуміння як духовного феномену» [1, 5]. Саме тому стандарт освіти, як її «ген» не мислимий без звернення до духовної сутності людини, її автентичних, а не нав'язаних суб'єктивних цінностей. Л. Вітгенштейн слушно зазначив: «Якщо біле стає чорним, деякі люди кажуть: «По суті, воно залишилось таким самим». Інші ж, коли колір лиш трішки темніе, говорять: «Він зовсім змінився» [10, 451].

Абстрагуючись, наскільки це взагалі

можливо від суб'єктивізму, стандартизацію вищої освіти можна розглядати як нелінійний процес нормотворення в основі якого лежить діалог між максимами «блага людини» (Арістотель) і «блага суспільства» (Платон).

Сучасний дослідник М. Каган, аналізуючи «ціннісний поворот» середини ХХ століття в західному суспільстві та філософській традиції, зазначає: «гіпертрофія індивідуальної, ціннісно-самотворимої енергії так само небезпечна для розвитку людства, як гіпертрофія надперсональних сил, міфологічно-традиціоналістського духовного пресингу... почались різноманітні й усе більш широкі пошуки виходу культури із індивідуалістичної безвиході, щоб знайти певну рівновагу між індивідуальним і соціальним, між правами, прагненнями, ціннісними установками особистості та інтересами збереження цілісності суспільства і власне життя людства завдяки усвідомленню його цінності як єдиного духовного суб'єкта, що займає, нарешті, своє законне місце, що було зайняте спершу Богом, а потім обожнюючою себе Надлюдною» [13, 187].

Стандартизація вищої освіти створює патерн динамічної еволюції вищої освіти відповідно до рівня «цінності» освіти в аксіологічній сфері соціуму (зокрема й українського). Позаяк стандарт вищої освіти мислиться як концентрований образ найзагальніших ідей і теорій, пріоритетів і принципів, цілей і результатів вищої освіти, що характерний для сучасного «духу епохи» і відповідного йому ідеалу освітньої діяльності.

Часопросторове порушення рівноваги процесу стандартизації вищої освіти можемо назвати точкою біфуркації, що феноменально виявляється передусім у ціннісно-смісловій кризі одновимірної людини (Маркузе). Тому, мета поєднання цінностей життя і цінностей освіти (Гессен), ще далека від своєї реалізації. Вища освіта не лише не орієнтується на виклики майбутнього, вона часто не здатна адекватно реагувати на потреби сьогодення. Т. Стичень

слухно зауважує: «будь-що тим більш цінне, чим повніше воно втілює те, що складає його сутність» [17, 11].

Цілі-цінності Конституції України – соціальна держава, верховенство права, демократія, повага до життя і гідності людини та інші відкрито попираються дійсністю. Це призводить до появи «прихованого стандарту освіти» (hidden curriculum) – фонового, неофіційного, нелегітимізованого, але більш дієвого.

Особливо важливою цінністю в цьому контексті можемо назвати ідею справедливості. Пронизуючи філософську думку із часів Античності, вона й сьогодні гостро стоїть на порядку денному. Карл-Отто Апель вважає, що «позаяк справедливості для всіх народів у глобальному масштабі все ще не досягнуто, лишається можливість та необхідність зрозуміти справедливість як (всезагальну) мету телеологічної перспективи оцінювань, як «регулятивну ідею» діяльності всіх» [6, 371]. Без сумніву це передусім стосується діяльності у сфері освіти.

З іншого боку сучасний постмодерніст Прадіп Дгілон із Іллінойського університету (США) обстоює тісну взаємозалежність понять справедливості, упорядкованого суспільства та освіти. В «Енциклопедії постмодернізму» він, зокрема, зазначає: «Теорії [справедливості] переважно залежать від понять *добре впорядкованого суспільства*, створити або відтворити яке вони ставлять собі на меті. Освіта – це процес, за допомогою якого індивідам надається можливість розвинути свої моральні та раціональні здібності, необхідні для участі в житті та збереженні таких суспільств (курсив – С.Т.) [12, 403]». Тому, у стандарті вищої освіти знаходять своє відображення пануючі в суспільстві цінності, як універсальні регулятори суспільної поведінки. Взаємозв'язок цінностей і суспільних норм досить ґрунтовно досліджено А. Ручкою.

Не менш важливим ціннісним орієнтиром стандартизації вищої освіти варто назвати пріоритет розвитку «людського в людині». А. Чехов писав: Людина має

бути прекрасною в усьому. Ми солідаризуємося із В. Андущенком, який наголошує: «Прекрасне уособлює впорядкованість, досконалість, гармонію, симетрію, ритм у предметних формах людської діяльності; потворне – дисгармонію, аритмічність, недосконалість структурно-функціональної організації, що викликає незадоволення, антипатію» [3, 7].

Суперечливо виглядають цінності науки, як аксіологічний орієнтир стандартизації вищої освіти. З одного боку не можна не погодитись із Гансом-Георгом Гадамером, який влучно зауважив: заняття наукою породжує кепських глядачів телебачення і читачів газет. Бо ми завжди допитуємося, що за цим стоїть, які інтереси входять у гру, чому нам повідомляють щось, – чи не для того щоб ми залишались в необхідних межах суспільного ладу? [11, 182]».

Також заслуговує на аналіз і позиція Хосе Ортеги-і-Гассета: «Немає жодної істотної причини для того, щоб пересічна людина неодмінно ставала чи мусила стати науковцем. І з цього ми маємо несподіваний наслідок: наука в питомому розумінні – наукове дослідження, яке жодним безпосереднім і визначальним чином не належить до первинних обов'язків Університету й не має нічого більш-менш спільного з ними» [16, 88 – 89]. Передбачаючи хвилю критики, яку викличе такий висновок іспанський філософ говорить: «Університет – це щось відмінне, але невіддільне від наук... Університет, крім усього, є ще й наукою» [16, 104].

На нашу думку, на сучасному етапі технологічного прогресу, який здатний задовольняти все більшу кількість потреб людини, набуває актуальності не стільки обмеження власне присутності науки в освіті, а більшою мірою розумне обмеження всезростаючих потреб, які ставлять під загрозу цінність життя.

Іншим ціннісним орієнтиром стандартизації вищої освіти є мультикультуралізм. Ми солідаризуємося із Д. Бідні, який говорить: «Практичні альтернативи – це не культурний абсолютизм versus культурний

релятивізм, як схильні стверджувати сучасні антрополози, а швидше раціональні норми із їх потенціалом всезагального визнання і виконання versus міфологізовані абсолюти, що ведуть до криз і політичних конфліктів» [8, 36].

На нашу думку, криза буде перманентною допоки в суспільстві не досягне критичної межі частина людей здатних до критичного сприйняття дійсності, здатних відділити цінність від її «субстрату». М. Шелер говорить: «Так само як я можу уявити собі червоний колір у вигляді однієї лише екстенсивної муки в чистому спектральному кольорі, не сприймаючи його в якості покриття матеріальної поверхні, лише площини чи взагалі просторового, так зрозумілі мені в принципі також і цінності, як, наприклад, приємний, звабливий, чарівний, а також привітний, благородний, знатний, хоча я при цьому не уявляю їх собі в якості властивостей речей або людей [24, 45]». Проте ця здатність вочевидь не так вже й поширена у масовому суспільстві – часто цінність ми не можемо «екстрагувати» із обставин, які її в zasadничують і «стандартних» реакцій нашої психіки. «Наші звичайнісінькі уявлення, – слушно зазначає М. Мак-Люен, – раптом можуть виявитись начебто горгульями та гротеском. Знані нами інститути та суспільні форми набувають погрозливого й ворожого вигляду» [15, 361].

Особливе місце займають етичні цінності. Так, І. Кузнєцова в дисертації «Аксіологічні та праксеологічні засади становлення особистості як суб'єкта культурно-освітньої діяльності» зазначає: «Пріоритетами розвитку культури мають стати стандарти демократичного суспільства, відповідно до яких реформування культурної галузі потребує розвитку етично-демократичної моделі організації культурної комунікації [14, 13]».

Стандартизація вищої освіти в особистісному розрізі має колосальний конструктивний і цілепокладальний потенціал проектування особистості XXI століття. В майбутньому цей феномен може

стати «матрицею» для сомопроекування і саморозвитку особистості. Відомий філософ Карл-Отто Апель зазначав: «цілепокладання і відповідні йому оцінювання не є індивідуально релятивізованими обов'язками, якими постають обов'язки автентичного вибору етики доброго життя. Як телеологічно-ціннісні обов'язки вони швидше абсолютно універсально значущі. Кожна сучасна людина повинна їм відповідати» [5, 391].

На думку К.-О. Апеля, «структура ідеального, необмеженого дискурсу вже передбачена в індивідуальному мисленні – в «Ego cogito» Декарта, Канта, а також Гуссерля. Позаяк також і окреме мислення опосередковується публічно значущим знанням мовленнєвих знаків і в принципі має претендувати на значущість, яка інтерсуб'єктивно поділяється всіма» [5, 400 – 401].

К.-О.Апель вирізняє окрім обстоюваної ним дискурсивної етики «три відмінні ідеально-типові позиції» [5, 402]: універсалістська – в традиції Канта, етика справедливості, що виводиться з принципів; прагматично-аристотелівська етика доброго життя в сенсі традиційних добродійностей чи звичаїв, які належать певній життєвій формі; онтологічно-метафізична макроетика – за принципом відповідальності.

Послідовно аналізуючи ці різновиди етики, К.-О. Апель доходить висновку, який ми поділяємо: «Лише етика, яка обґрунтовується принаймні також трансцендентально-прагматичною рефлексією на основі прав і обов'язків усіх членів ідеальної комунікативної спільноти, в змозі обґрунтувати солідарність через рівноправність і відповідальність усіх членів ідеальної комунікативної спільноти людства» [5, 412].

Можна погодитись що, «богоподібна людина» Ніцше стала початком тенденцій суспільної думки другої половини ХХ століття, що можна сформулювати як «норми – це обмеження», а значить від них варто звільнитися. Дестереотипізація мислення в психології, деміфологізація політичного

життя, вже згадані «революції» призвели до краху великих наративів як таких. Цією «лавиною антинарративізму» зміло і єдиний стандарт в освіті, що тепер, на початку ХХІ століття, сучасна Європа силкується наново створити у так званих «болонських стандартах». Це схоже на винайдення традиції блискуче описане в однойменній книзі Е. Гобсбаумом та Т. Рейнджером [9], коли під маскою «давніх», «спільних» європейських «традицій» просуваються цілком модерні конструкти.

Проте час і соціокультурна практика показали, що свобода – це теж не ідеал. Видатний філософ і психолог Є. Фромм у відомій праці «Втеча від свободи» детально аналізує глибинні механізми бажання людини досягти комфорту, пожертвувавши свободою. Він говорить: «Чи не існує – крім вродженого прагнення до свободи – і інстинктивної тяги до підкорення?» [21, 29].

З точки зору «стабільної людської природи» до питання стандартизації підходить відомий футуролог Ф. Фукуяма, який ставить питання стандартів із принциповою гостротою: «Якщо не існує такої речі, як стабільна людська природа, що лежить в основі соціальної поведінки, то не може бути й універсальних стандартів, якими могла б оцінюватися будь-яка конкретна культурна практика» [22, 166].

Вважається, що в основі біологічної еволюції лежить принцип біологічного різноманіття видів. В основі еволюції соціуму – принцип різноманіття особистостей, що, зокрема, формуються вищою освітою. Позаяк зростає кількість педагогічних систем і технологій, які покликані задовольнити дану суспільну потребу. Конструювання стандартів освіти може бути порівняне із генною інженерією. З тією лише різницею, що досліди на людині в генній інженерії заборонені, а в освіті – ні.

Сучасна дослідниця Кетрін Хейз наголуше: «Тіло є чистим результатом тисяч років історії еволюції, і наївно було б вважати, що ця історія не позначиться на поведінці людини на кожному рівні думки та дій» [23, 368].

Тому останнім часом побільшало спроб пояснити проблеми стандартизації з позицій так званої «нової біології». Хорошою ілюстрацією є робота Ф. Фукуяма «Великий крах. Людська природа і відновлення соціального порядку», яку ми вже цитували. В ній автор, зокрема, пише: «На відміну від повністю релятивістських припущень культурної антропології, нова біологія значною мірою наводить на думку, що людська культура мінливість не є аж такою великою, як могло б видатися на перший погляд. Точно так, як людські мови можуть нескінченно видозмінюватися, але відображають загальні глибинні мовні структури, які беруть свій початок у мовних ділянках неокортексу, так само і людські культури можуть відображати загальні соціальні вимоги, які визначаються не культурою, а біологією. Жодний поважний біолог не буде заперечувати, що культура є важливою і часто виявляє вплив, який може притлумити природні інстинкти і потяги. Культура як така – здатність передавати поведінкові правила з покоління у покоління негенетичним шляхом – сама вмонтована у людський мозок і є головним джерелом еволюційних переваг людського виду. Але цей культурний вміст спирається на природну субструктуру, яка обмежує і скеровує культурну творчість у сукупностей індивідів. Те, що пропонується новою біологією, для розсудливої людини не є біологічним детермінізмом, а радше більш збалансованим поглядом на взаємодію природи і виховання у формуванні людської поведінки» [22, 167].

Схожий підхід пропонує й А. Тоффлер, наголошуючи: «Так само, як генетична одноманітність забезпечує виживання виду, освітня *одноманітність* збільшує шанси виживання суспільства [18, 335 – 336]» (курсив – С.Т.). Справді, в природі гинуть ті живі організми, які так або інакше відхиляються від фізіологічних, поведінкових та інших «стандартів», характерних для певного виду. Проте прямі аналогії із суспільством до яких вдається А. Тоффлер, Ф. Фукуяма, К. Хейз та інші дослідники, на нашу думку, треба проводити більш обережно.

Біологічне знання про людину в ХХ столітті, вочевидь, було дискредитоване євгенікою, расизмом та загалом тоталітаризмом, отримавши від гуманітаріїв образливе кліше – «біологізм». Але, на наше переконання, в контексті сучасних досягнень синергетики, приводу заперечувати значення біологічного знання для пізнання сутності людини немає. Вилучаючи його із кола людського знання, яке на сучасному етапі має тенденцію універсальності, ми тим самим встановлюємо штучні межі для пізнання.

Український філософ І. Предборська у книжці «Філософські абрисы сучасної освіти» зазначає: «Сучасна людина – людина науково-технічної доби – переконується в *синхронності та ідентичності* законів розвитку Всесвіту, соціуму та людини. Тому сьогодні в пошуках відповіді на питання про своє місце у світі людина природно прагне до універсалізації знання [20, 8]» (курсив – С.Т.). Не маємо сумніву, що це може стосуватися і універсалізації знання про стандартизацію вищої освіти на основі вказаних І. Предборською, проявів «синхронності та ідентичності».

Отже, роблячи попередній *висновок*, значимо, що філософсько-освітній підхід дає можливість визначити характерні риси концептуального виміру стандартизації вищої освіти – соціокультурного виміру, онтологічних, аксіологічних та антропологічних засад, які репрезентують інтенцію адекватної трансляції ідей філософії освіти в освітню дійсність. Також постає об'єктивна вимога щодо несуперечності і однозначності самих філософсько-освітніх ідей в тезаурусі стандартизації, в результаті чого може бути забезпечена функціональність стандартів вищої освіти.

Питання щодо стандартизації вищої освіти, як сфери соціально-економічної політики, актуалізується самою природою даного феномену, що за будь-яких обставин у концентрованій формі відображає саме той тип суспільства майбутнього до якого має підготуватися кожен випускник вищої школи.

Мета стандартизації вищої освіти та мета розвитку суспільства взаємообумовлені і

перебувають у стані синергії. Відсутність чіткої артикуляції цілей-векторів розвитку сучасного українського суспільства і України як держави закономірно обумовлюють релятивізм і ручне управління в системі вищої освіти, що зокрема призводить до фактичної дисфункціональності освітнього організму. Тому стандартизація, що є потужним механізмом із колосальним потенціалом стимуляції до саморозгортання людини, залишається незатребуваною.

Лише на межі знищення, повного краху будь-яка система здатна змінитися кардинально (не косметично). Тільки стан повного занепаду, деградації всіх «несучих конструкцій» системи вищої освіти стане сигналом до безповоротності змін, де не буде шляху «до відступу», «роздумів» та інших форм пролонгації існуючої ситуації. Лише під тиском загрози неминучого знищення відбудеться якісний розвиток. За умов, коли суспільство (особливо батьки) психологічно змирилися з тим фактом, що у вищій школі студенти здобувають лише диплом, а не набувають життєвої і професійної компетентності – за таких умов система вищої освіти буде «капсулюватися» перебуваючи у стані гомеостазу, який більше схожий на теплову смерть Всесвіту.

Сучасний етап розвитку системи вищої освіти характеризується переходом хвороби недофінансування у хронічну фазу. Величезне напруження сил в «ядрі вищої освіти» задля самого факту виживання породжує феномени «відтогнення» або «ігнорування» системою вищої освіти зовнішніх імпульсів, що дискредитує будь-які ініціативи з модернізації у цій сфері. Саме тому, незважаючи на те, що стандартизація вищої освіти потребує творчого вдумливого ставлення всіх суб'єктів вищої освіти, часто її розуміють механістично. Адже, її впровадження носить лише формальні, а не сутнісні ознаки.

Характерною рисою традиційного пострадянського стилю управління вищою освітою є психологічна схильність багатьох представників академічної спільноти до жорсткої централізованої регламентації. На противагу їй починаючи із 1991 року в Україні все голосніше лунає «поліфонія» цінностей, ідей, принципів, технологій, методів у системі вищої освіти. І це закономірно. Адже починає утверджуватися нелінійна наукова парадигма, зокрема і в науках, що є базовими в будь-якому освітньому процесі – педагогіка, психологія, теорія управління, економіка тощо.

Імператив руху до суспільства знань має повсякчас спрямовувати процеси створення та використання стандартів вищої освіти в площину їх динамічної взаємодії з постійним зворотним зв'язком. Плюралістичні позиції розробників стандартів вищої школи мають проходити обов'язкову верифікацію освітньою практикою, а та зокрема, верифікацію запитами суспільства.

Стандартизація вищої освіти поєднує у власному проблемному полі досвід рефлексії минулого, плюральну дійсність сьогодення й антиципацію майбутнього. Від адекватності розуміння ціннісних орієнтирів стандартизації вищої освіти України залежить швидкість прогресивних перетворень і в освіті, і в самому українському суспільстві.

Перспективи подальших досліджень проблем вищої освіти пов'язуємо із їх аналізом у зв'язку з проблемами інших ланок системи освіти, адже освітній організм цілісний за своєю природою. Наступність минулого, теперішнього і майбутнього мислиться як світоглядний орієнтир розвитку особистості, а через неї і всього соціуму. Проте, економічна, соціальна і освітня політики мають бути рівностатусними в системі державної політики, а не перебувати в ієрархічних відносинах одна до одної.

Список використаних джерел:

1. Андрущенко В. П. Духовна сутність освіти / Андрущенко Віктор Петрович // Вища освіта України. – № 1. – 2007. – С. 5 – 10.
2. Андрущенко В. П. Стратегія для освіти (за матеріалами звіту відділу філософії та прогнозування розвитку освіти Інституту вищої освіти АПН України, червень, 2006) / Андрущенко Віктор Петрович // Вища освіта України. – № 3. – 2006. – С. 5 – 9.

3. **Андрущенко В. П.** Ціннісний дискурс в освіті / Андрущенко Віктор Петрович // Вища освіта України. – № 1. – 2008. – С. 5 – 8.
4. **Аносов І. П.** Антропологічний фактор як системотворчий елемент освітнього процесу / І.П. Аносов // Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту. – 2003. – № 12. – С. 36 – 44.
5. **Апель Карл-Отто.** Дискурсивна етика як політична етика відповідальності у ситуації сучасного світу / Карл-Отто Апель // А.М. Ермолаєнко Комунікативна практична філософія. Частина друга. Вибрані тексти. – К.: Лібра.: 1999. – С. 395 – 412.
6. **Апель Карл-Отто.** Етноетика та універсалістська макроетика: суперечність чи доповнюваність / Карл-Отто Апель // Ермолаєнко А.М. Комунікативна практична філософія. Частина друга. Вибрані тексти. – К.: Лібра.: 1999. – С. 355 – 371.
7. **Апель Карл-Отто.** Спрямування англо-американського «комунітаризму» у світлі дискурсивної етики / Карл-Отто Апель // Ермолаєнко А.М. Комунікативна практична філософія. Частина друга. Вибрані тексти. – К.: Лібра.: 1999. – С. 372 – 394.
8. **Бидни Д.** Понятие ценности в современной антропологии / Д. Бидни // Культурология XX век: Антология. Аксиология, или философское исследование природы ценностей; [отв.ред. И. Л. Галинская]. – М.: ИНИОН РАН, 1996. – С. 12 – 44.
9. Винайдення традиції / За ред. Е. Гобсбаума, Т. Рейнджера. – [пер. з англ. М. Климчука]. – К.: Ніка-Центр, 2005. – 448 с. – (Серія «Зміна парадигми»; Вип.8).
10. **Витгенштейн Л.** Философские работы / Л. Витгенштейн – [Часть I.]; [пер. з нем., сост. С. М. Козлов, Ю. А. Асеева]. – М.: Издательство «Гнозис», 1994. – 612 с.
11. **Гадамер Г.-Г.** Ідея Університету – вчора, сьогодні, завтра / Ганс-Георг Гадамер // Ідея Університету: Антологія [упоряд.: М. Зарубицька, Н. Бабалик, З. Рибчинська]; відп. ред. М. Зарубицька. – Львів: Літопис, 2002. – С. 169 – 184.
12. Енциклопедія постмодернізму / [За ред. Чарльза Е. Вінквіста, Віктора Е. Тейлора]. – [Пер. з англ. В. Шовкун, наук. ред. пер. О. Шевченко]. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – 503 с.
13. **Каган М.С.** Философская теория ценности / М. С. Каган. – Санкт-Петербург: ТОО ТК «Петрополис», 1997. – 205 с.
14. **Кузнецова І. В.** Аксиологічні та праксеологічні засади становлення особистості як суб'єкта культурно-освітньої діяльності: Автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.10 «Філософія освіти» / І. В. Кузнецова. – К., 2008. – 20 с.
15. **Мак-Люен М.** Галактика Гутенберга: Становлення людини друкованої книги / М. Мак-Люен. – [2-е вид., перероб.]. – [пер. з англ. А. Галушки, В.Постнікова]. – К.: Ніка-Центр, 2008. – 320 с. – (Серія «Зміна парадигми»; Вип. 1).
16. **Ортега-і-Гассет Х.** Місія Університету / Ортега-і-Гассет Хосе // Ідея Університету: Антологія [упоряд.: М. Зарубицька, Н. Бабалик, З.Рибчинська]; відп. ред. М.Зарубицька. – Львів: Літопис, 2002. – С. 67 – 107.
17. **Стычень Т.** Что такое аксиология? / Т. Стычень // Культурология XX век: Антология. Аксиология, или философское исследование природы ценностей. – [отв.ред. И. Л. Галинская]. – М.: ИНИОН РАН, 1996. – 144 с.
18. **Тоффлер А.** Футурошок / Алвин Тоффлер. – СПб. : Лань, 1997. – 464 с.
19. Філософська антропологія: екзистенційні проблеми / [В. І. Шинкарук, В. Г. Табачковський, Г. І. Шалашенко та ін.]. – К.: Педагогічна думка, 2000. – 287 с.
20. Філософські абрисы сучасної освіти: Монографія / [Предборська І., Вишинська Г., Гайденок В. та ін.]; За заг. ред. І. Предборської. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 226 с.
21. **Фромм Э.** Бегство от свободы. Человек для самого себя / Э. Фромм. – М.: Изд-во «Изида», 2004. – 399 с.
22. **Фукуяма Ф.** Великий крах. Людська природа і відновлення соціального порядку / Френсис Фукуяма. – [пер. з англ. В. Дмитрука]. – Львів: Кальварія, 2005. – 380 с.
23. **Хейз Кетрін Н.** Як ми стали постлюдством: Віртуальні тіла в кібернетиці, літературі та інформації / Кетрін Н. Хейз. – [пер. з англ. Є. Марічева] – К.: Ніка-Центр, 2002. – 430 с. – (Серія «Зміна парадигми»; Вип.3).
24. **Шелер М.** Формализм в этике и материальная этика ценностей / М.Шелер // Культурология XX век: Антология. Аксиология или философское исследование природы ценностей; [отв. ред. И. Л. Галинская]. – М.: ИНИОН РАН, 1996. – С. 45 – 60.

Резюме

● Стаття присвячена проблемі визначення ціннісних орієнтирів стандартизації вищої освіти України в проблемному полі філософії освіти.

● Стаття посвящена проблеме определения ценностных ориентиров стандартизации высшего образования Украины в проблемном поле философии образования.

● The article focuses on the definition of moral values standards of higher education in Ukraine in the troubled field of philosophy of education.